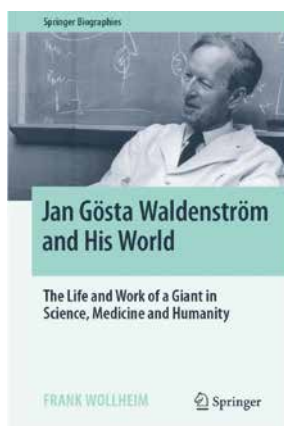

Bokrecension

Jan Waldenström – en central gestalt inom svensk och internationell internmedicin under 1900-talet

Frank Wollheim: Jan Gösta Waldenström and His World. The Life and Work of a Giant in Science, Medicine and Humanity. Springer Biographies 2023. ISSN 2365-0613. ISBN 978-3-031-36738-0.

Den medicinska biografiska litteraturen har berikats med en levnadsteckning över den legendariske svenske läkaren, läraren, forskaren och humanisten Jan Gösta Waldenström (1906–1996), välkänd internationellt framför allt för upptäckten av den sjukdom som är uppkallad efter honom – Waldenströms makroglobulinemi. Författare till boken är Frank Wollheim, professor emeritus i reumatologi i Lund, medarbetare och personlig vän till Waldenström. Ett personporträtt av Frank Wollheim tecknades i Finska Läkaresällskapets Handlingar nr 2/2023.

Jan Waldenström var en monumentalgestalt inom svensk och internationell medicin under 1900-talet. Han föddes till en släkt med starka läkartraditioner; hans far, farfar och farfarsfar var samtliga läkare och också tre av hans söner slog sig in på den medicinska banan. Jan växte upp och tog studenten i Stockholm, studerade medicin i Uppsala, blev medicine licentiat 1933 och specialiserade sig i internmedicin. Hans doktorsavhandling från 1937 bedömdes med högsta möjliga betyg vid Uppsala universitet och samma år beviljades han

titeln docent. En lysande karriär inom akademisk medicin hade fått sin början.

Waldenström utnämndes till professor i teoretisk medicin vid Uppsala universitet 1947, men övergick två år senare till Lunds universitet. Där verkade han som professor i praktisk medicin och överläkare vid Malmö allmänna sjukhus till sin pensionering 1972. Han var högeligen ansedd och uppskattad inom vida internationella medicinska kretsar och tilldelades utmärkelsen hedersdoktor vid nio europeiska universitet. Han var medlem av National Academy of Sciences i Förenta staterna och Académie des sciences i Paris samt hedersmedlem i Royal Society of Medicine i London. Finska Läkaresällskapet kallade honom till utländsk hedersledamot 1975.

År 1944 beskrev Waldenström två patienter med mun- och näsblödningar, lymfadenopati, anemi, hög sänkningsreaktion, trombocytopeni, hypoalbuminemi, lågt serumfibrinogen och infiltration av lymfoida celler i benmärgen. I kontrast till situationen vid multipelt myelom kunde inga skelettförändringar konstateras hos några av patienterna. Med en modifierad Ostwald-viskosimeter uppmättes hög serumviskositet hos båda patienterna. Fortsatta undersökningar med analytisk ultracentrifugering visade en onormalt stor koncentration av ett homogent globulin med en sedimentationskoefficient av 19 S, vilket motsvarades av en molekylvikt om mera än 1 000 000. Sjukdomen fick namnet primär makroglobulinemi, sedermera Waldenströms makroglobulinemi. Ultracentrifugen, som hade upfunnits av nobelpristagaren Theodor "The" Svedberg, och elektroforesapparaten, som hade konstruerats av nobelpristagaren Arne Tiselius, beredde vägen för Waldenströms epokgörande upptäckt.

Upptäckten av makroglobulinemi har måhända kommit att i viss mån överskugga Waldenströms många övriga bedrifter inom klinisk medicin. Som den skarpsynte kliniker han var karakteriserade och beskrev han också ett antal andra sjukdomar. I sitt avhandlingsarbete studerade han in i minsta detalj sjukdomen akut intermitterent porfyri, som hade gått under namnet "Arjeplogssjukan" eller "rödsjukan" och uppträdde släktvis i Norrland. Insamlingen av material till avhandlingen hade bedrivits i samarbete med den ryktbare "lappmarksdoktorn", läkaren och författaren Einar Wallquist. Ungefär samtidigt som Waldenström beskrev makroglobulinemi rapporterade han också om några patienter med petekier på nedre extremiteterna, hög sänkningsreaktion och hyperproteinemi, men utan tecken på malignitet. Tillståndet, sedermera känt som purpura benigna hypergammaglobulinemica Waldenström, kan påträffas vid autoimmuna sjukdomar och hör ofta ihop med reumatoid faktor i hög koncentration.

Som ett av Waldenströms allra mest betydelsefulla bidrag till medicinen har hans iakttagelser om monoklonal versus polyklonal hypergammaglobulinemi betraktats. Distinktionen är av största vikt, eftersom patienter med monoklonal gammapati antingen redan har eller löper en stor risk att utveckla en neoplastisk sjukdom, medan patienter med polyklonal gammapati har icke-maligna, huvudsakligen inflammatoriska eller reaktiva orsaker till sin hypergammaglobulinemi.

Med sin skarpa kliniska blick gjorde Waldenström banbrytande upptäckter inom många av internmedicinens områden. Redan under sin tid i Uppsala beskrev han bilateral parotiskörtelförstoring och bilateral uveit i kombination med neurologiska symtom. Syndromet,

---

som redan 1909 hade beskrivits av den danske ögonläkaren Christian Heerfordt, visades av Waldenström vara en ovanlig manifestation av sarkoidos. Tidigt beskrev Waldenström också ett fall av X-kromosomal hypogammaglobulinemi, känd som Brutons hypogammaglobulinemi. År 1950 rapporterade han en koppling mellan kronisk lever sjukdom och hypergammaglobulinemi hos unga kvinnor. Sjukdomen har haft många namn, bland annat lupoid hepatit, och har sedermera benämnts autoimmun hepatit. Waldenström observerade också att icke-hematologiska symtom på järnbrist, såsom koilonyki och Plummer-Vinsons syndrom, kan förekomma utan samtidig anemi och han var den första som identifierade sjukdomen pulmonell hemosideros. Ytterligare insåg han sambandet mellan hudrodnad (flushattacker), diarré och karcinoidtumörer och klarlade mekanismen bakom högersidiga hjärklaffsvitier vid karcinoidsyndrom.

En finländsk läsare kan glädja sig över att Jan Waldenströms kontakter med Finland och finländska kolleger ägnas stor uppmärksamhet i boken. Hans vänskap med Bertel von Bonsdorff, professor i inre medicin och överläkare vid IV medicinska kliniken i Helsingfors 1947–1971, belyses med hjälp av arkiverad brevväxling mellan de båda herrarna under en lång följd av år. Deras gemensamma intresse för amyloid och amyloidos förde von Bonsdorff på besök hos Waldenström i Uppsala 1936. Tanken var att de med Svedbergs ultracentrifug skulle studera sammansättningen av amyloid. Planen var klar, men på grund av krigens 1939–1944 kunde den inte genomföras. Jan och Bertel upprätthöll ändå kontinuerligt kontakt med varandra och en stark vänskap utvecklades mellan familjerna.

När Helsingfors stod värd för andra internationella amyloidosymposiet 1974 var Waldenström och von Bonsdorff hedersordförande.

Kort efter att Waldenström hade flyttat sin verksamhet till Malmö rekryterade han koagulationsforskaren Inga Marie Nilsson till sin klinik. Hon grundade ett världsberömt centrum för blödnings sjukdomar i Malmö och var den första i världen som gav infusioner av faktor VIII till patienter med A-hemofili och von Willebrands sjukdom. Via Inga Marie Nilsson kom Waldenström i kontakt med kökarsbördige Erik Jorpes, den kände heparinforskaren. Jorpes, som var upphovsman till användningen av heparin för kliniskt bruk, stod högt i Waldenströms aktning.

I Malmö byggde Jan Waldenström upp en klinik av högsta internationella kvalitet, till vilken ett stort antal begåvade och namnkunniga kolleger från när och fjärran sökte sig. Frank Wollheim, som själv upplevde klinikens expansion och blomstring under Waldenströms tid och som mött nästan hela det imponerande persongalleri som presenteras i boken, har lyckats väl med konststycket att sammanfatta Waldenströms centrala position och betydelse inom svensk och internationell medicin under en period som kan betecknats som den kliniska medicinens guldålder. En synnerligen viktig faktor i framgångssagan var det högklassiga klinisk-kemiska laboratoriet, som hade byggts upp av Carl-Bertil Laurell i Malmö. Vägen från sjukbädden till laboratoriet – och tillbaka – var kort; det var translationell medicin innan termen var uppfunnen.

Ett betydelsefullt kapitel i boken ägnas Jan Waldenströms vänskap med Dag Hammarskjöld. De hade mötts redan som studenter i Uppsala när Dag in-

bjöds att delta i diskussioner som fördes i Jans ”matlag”. Ynglingarna Jan och Dag fann varandra tack vare gemensamma intressen för litteratur, filosofi, konst, musik, religion och natur, särskilt botanik i äkta linneansk anda. Kontakten utvecklades till en djup själsfrändskap, dokumenterad i en brevväxling som spänner från 1920-talet till 1950-talet. Det förefaller uppenbart att vänskapen med Dag Hammarskjöld hade stor betydelse för Jan Waldenströms humanistiska orientering.

Waldenström kan sägas ha varit en klassisk internist, vars encyklopediska kunskap kom till sin rätt under en tid då internmedicinen ännu inte var uppdelad i subspecialiteter. Hans kliniska skarp sinne och hängivna professionalism kan tjäna som ett gott föredöme för yngre generationer. Frank Wollheims storartade biografi över honom – en kulturgärning – rekommenderas för alla dem som önskar fördjupa sig i den svenska och internationella internmedicinens, särskilt hematologins, utveckling under 1900-talet. Förorden av Waldenströms nära vänner och kolleger Robert Kyle från Mayokliniken i Rochester, Minnesota, och Giampaolo Merlini från Policlinico San Matteo i Pavia utgör värdefulla personliga dokument. Den enda lilla anmärkningen som kan göras mot verket är att förlaget kunde ha varit författaren behjälplig med noggrannare korrekturläsning, men det förtar inte intrycket av en ovanligt helgjuten framställning med ett fascinerande rikt bildmaterial.

Tom Pettersson

Ett kollegialt tack till Martin von Bonsdorff för givande samtal kring Jan Waldenström och hans krets och för berättelser om vänskapsbanden mellan familjerna Waldenström och von Bonsdorff.